

Nr 102

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

Ampt Epe

Nr 102 – maart 1993

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden
van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap *f* 22,50 per jaar

Bestuur:

- Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455
- Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1304
- Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579
- Leden: M. Endendijk

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Napoleon Bonaparte op de Veluwe

Bij besluit van 9 juli 1810 verdween Holland als zelfstandige natie van de landkaart en werd een onderdeel van het Franse keizerrijk. Al gauw deden geruchten de ronde dat Napoleon een bezoek wilde brengen aan zijn nieuw verworven grondgebied. Door allerlei omstandigheden lukte het niet dit bezoek al in 1810 te doen plaatsvinden, maar in de tweede helft van 1811 blijkt er schot in de zaak te komen.

Naar aanleiding van een missive van de Intendant van Biza d.d. 4 september 1811, komt bij het stadsbestuur van Hattem een schrijven binnen, gedaateerd 7 september 1811 waarin wordt meegedeeld dat „zoude kunnen gebeuren” dat de keizer ook dit departement bezoekt en dat daarom de bruggen en wegen in orde dienen te zijn, ook mogen de tolgaarders „hunne Majesteiten” geen oponthoud geven. Hattem gaat met spoed aan het werk en bij brief van 21 september 1811 kan al gemeld worden dat wegen en bruggen een opknabbeurt achter de rug hebben. Wat de tolgaarders betreft wil de maire wel tijdig geïnformeerd worden over de route die het gezelschap zal nemen omdat allerlei hekken niet zo maar kunnen worden opengezet omdat het vee dan op plaatsen komt waar het niet hoort. Een ingekomen brief van 22 september deelt mee dat het hoge gezelschap op 28 of 29 september in Rotterdam zal arriveren, 30 september in Utrecht en 2 oktober in Amsterdam. Van deze geplande tijdstippen is in de praktijk niets terecht gekomen. Dit zal wel gebeurd zijn om de veiligheid van de keizer te waarborgen en eventuele „aktiegroepen” of dergelijke niet de kans te geven tot overlast aan de „Triomftocht”.

Evers schrijft dat Napoleon 23 september 1811 voet aan wal zette in Cadzand. Vergezeld door een schitterende hofstoet nam nu de tournée door Holland een aanvang en begon de kunstmatige verering van de gevreesde monarch. Er waren talrijke voorschriften gemaakt over hoe men zich bij het bezoek moest gedragen. De burgerlijke overheid diende aan de gemeentegrens het hoge bezoek te verwelkomen, predikanten en kerkeraad moesten zich opstellen bij de ingang van de kerk. De klokken dienden te worden geluid, huizen verlicht, vlaggen van openbare gebouwen, rechterlijke en burgerlijke funktionarissen in ambtskostuum. Geen vuurwapenen dragen, geen vreugdeschoten en een verbod op samenscholing. Alle losse voorwerpen in vensters langs de route der stoet moesten worden verwijderd (zij mochten eens naar beneden vallen op het keizerlijke hoofd).

1125-218

Ook het ampt Epe moest zijn bijdrage leveren aan de feestvreugde. De bruggen verkeerden blijkbaar in een niet al te beste toestand en om „zijne Majesteit” een veilige reis door het ampt te kunnen garanderen worden in ijtempo een aantal bruggen en duikers onder handen genomen. Gerrit Eilander, mr. timmerman te Epe gaat al op 12 oktober met zijn personeel aan de slag. De kosten worden op de rekening gespecificeerd en komen voor vijf bruggen, de kom (duiker) bij „Het Posthoorn” en een riking langs de beek op een totaal van 279 gulden, 10 stuivers en 12 penningen. Zes karrevrachten hout, nagenoeg alles eiken, worden voor twee gulden en 4 stuivers op de verschillende plaatsen aangevoerd. Samen vier en veertig en een halve dag zijn baas Eilander met zijn mannen bezig met het verwerken van deze karrevrachten. De gebruikte spijkers bijna allemaal 4 en 5 duims lang (10 en $12\frac{1}{2}$ cm), worden nauwkeurig geteld. Eilander komt op een totaal van 834 stuks. Bonaparte kan er met zijn gevolg onbezorgd over heen rijden. Op 16 oktober wordt een begin gemaakt met de werkzaamheden voor een ereboog. Frederik Broekhuizen, mr Verwer komt een dag naar Vaassen om de ereboog uit te tekenen. Gerrit Eilander is daar ook aanwezig en begint terstond met de realisatie van het ontwerp. Twee dennemasten ter lengte van 30 voet worden in de grond gegraven en met een dwarsbalk van 24 voet lengte aan elkaar verbonden. Vijfentwintig taaye 5 duims nagels zorgen er voor dat de konstruktie goed stevig wordt. Één duims vuren planken, te weten 10 stuks van 20 voet lang en 18 van 18 voet lengte alsmede 8 stuks planken ter dikte van $\frac{3}{4}$ duim en met een lengte van 18 voet worden nu tegen het karkas aangespijkerd. Het lijkt wel voor de eeuwigheid gemaakt want er worden 1950 taaye nagels van diverse lengtes in gehamerd. Wel heeft men daar voldoende tijd voor genomen, want de bazen werken er in totaal 26 dagen aan daarbij geassisteerd door de knechts die ook nog goed zijn voor 31 werkdagen. De eerlijkheid gebiedt te vermelden dat er in die 57 werkdagen ook nog 2 ellen linnen is verwerkt en dat men ook het ijzerwerk, dat Jannes Jonker voor 7 gulden en 18 stuiver heeft aangeleverd, aan de ereboog heeft bevestigd. Het totaal van Eilanders nota vermeldt een bedrag van 114 gulden en 6 stuiver. De medewerking van verwer Broekhuizen heeft zich niet alleen beperkt tot het ontwerp. Ook tekent hij nog een arend en maakt vergulde sterren voor 6 stuiver het stuk. Om de werkzaamheden vlot te laten verlopen moet er zelfs 's nachts gewerkt worden wat nog een onkostenpost van 4 stuiver aan kaarsen met zich mee brengt. In totaal 14 dagen zijn baas en knecht bezig. Behalve grondverf worden de volgende kleuren toegepast: best blauw, best geel, vermilloengroen, wit en zwart. De rekening van Broekhuizen komt op 33 gulden, 6 stuiver en 8 penningen. Het brengt de totaalkosten op bijna 148

1811

Naar de Brug voor de Deur van Herman,
naar Westijk

6 Eiken bij pallen ----- 3 = = =
 2 d^e hooft balken van C à 7 d^m ----- 3 = 3 = =
 die lang C^t à 8¹/₂ d^m p^e voet ----- 3 = 3 = =
 3 d^e hooft balken lang C^t ----- 3 = 4 = 8
 2 d^e hooft balken ----- 3 = 4 = 8
 18 d^e eiken v^o duims planken v^o ----- 9 = 12 = =
 1 d^e hooft balken ----- 9 = 12 = =
 Voor het schied 12 d^e eiken planken ----- 2 = 8 = =
 Voor de Schoering 24 d^e duims
 planken v^o Westijk p^e voet ----- 3 = = =
 1 eiken beeming lang C^t ----- = 18 = =
 1 d^e bal eiken plank C^t ----- = 6 = =
 160 traaije duims Nagels ----- 1 = 17 = 8
 1/2 dag de Baas & daerom de Knecht ----- 4 = 11 = =

32 = 3 =

Naar de Kom bij het Posthoorn

2 eiken Lijstbalken van C à 12 d^m dik
 lang 20¹/₂ v^o ----- 14 = = =
 35 d^e duims Eiken planken ----- 8 = 15 = =
 2 d^e hooft balken ----- 3 = 8 = =
 200 traaije duims Nagels ----- 2 = 10 = =
 2 dagen de Baas & daerom de Knecht ----- 4 = 8 = =
 1/2 dag de Baas ----- 3 = 8 = =
 1/2 dag de Baas ----- 3 = 8 = =

33 = 1 =

Naar de Rijkering langs de Ceats

12 Rotten lang 8¹/₂ d^m à 16¹/₂ d^m p^e v^o ----- 9 = = =
 8 Rijkhouder à 6 d^m p^e v^o ----- 2 = 8 = =
 50 traaije duims Nagels ----- = 12 = 8
 1/2 dag de Baas & daerom de Knecht ----- 2 = 1 = =

14 = 1 = 8

Lat: 3 ----- 79 = 5 = 8
 2 ----- 70 = 13 = 6
 1 ----- 129 = 12 = =
 ----- 279 = 10 = 12

gulden. Het ampt Epe heeft zich dus nogal uitgesloofd. Vergelijken wij eens een paar onderdelen van de Eper-ereboog met het exemplaar van Apeldoorn, die op het Loo geplaatst werd dan zien wij dat de timmerlieden daar 68 dagen aan de boog werkten en er 3190 spijkers in timmerden. Ter verhoging van de feestvreugde levert R. de Goeyen de illuminatie en brengt daar voor 178 gulden en 5 stuiver in rekening.

Het schilderwerk voor deze boog heeft niet veel voorgesteld. In twee dagen verstreek de schilder J. Dekkers voor 9 gulden verf op de boog wat zijn kosten op totaal 11 gulden bracht. Hij moest trouwens tot 17 augustus 1812 wachten voor hij uitbetaald werd.

De Eper-ereboog zal geplaatst zijn op de grens tussen Epe en Vaassen en ik denk dat wij dus moeten aannemen dat de boog opgesteld is bij de zogenaamde „Handelsebrug”. Alles is dus klaar als op 27 oktober 1811 Napoleon en zijn echtgenote Marie Louise al laat op de avond op paleis het Loo aankomen. Burgemeester Gunningh heeft geluk dat Apeldoorn geen stad is en hij dus de sleutel van Apeldoorn niet kan aanbieden. Hij moet het met een (hem voorgeschreven?) franse welkomstrede doen. In de middag van de volgende dag 28 oktober vertrekt de „roemruchte Corsikaan” richting Zwolle. Marie Louise gaat niet mee en blijft op het Loo. Zo tegen 5 uur in de middag rijdt de stoet de Kamperpoort binnen. De keizer overnacht in Zwolle in een huis aan de Kamperstraat dat eigendom is van Cornelia Charlotte Feith. De volgende dag om één uur vertrekt de stoet door de Sassenpoort richting Deventer. Hoewel deze stad ook klaar stond werd geen bezoek aan de koekstad gebracht. Ook Zutphen kwam niet voor bezoek in aanmerking. De Zutphense burgemeester die blijkbaar bang was niet op tijd voor de begroeting aanwezig te zijn, bracht met andere autoriteiten twee dagen en twee nachten vergeefs aan de grens van zijn gemeente door. Napoleon liet zich niet zien en vervolgde zijn reis naar het Loo. Daar valt hij met zijn neus in de boter. Marie Louise die haar echtgenoot nog lang niet terug verwacht schuift juist aan tafel om een hapje te eten en de keizer kan zo aanschikken. In de nacht van 29 op 30 oktober komen twee koeriers op het Loo en brengen berichten over die uiteindelijk de tocht naar Rusland tot gevolg hebben. Het resultaat is dat de keizer met het aanbreken van de dag de aftocht blaast. Marie Louise kan het blijkbaar niet zo vlug en vertrekt tegen de middag met haar gevolg.

Na een ontbijt in de Woeste Hoeve, dat door vooruitgezonden koks is klaargemaakt wordt de tocht voortgezet. Via Arnhem, Nijmegen, Grave en

Kleef gaat de tocht naar Dusseldorf en Wezel. Elf november zit het er op en zijn Bonaparte en echtgenote weer op hun thuisbasis, het paleis te Saint Cloud. Het bezoek van Napoleon heeft ons land onnodig veel geld gekost. Het enige positieve dat het hoge bezoek in onze regio heeft opgeleverd is eigenlijk het opknappen van wegen en herstel van bruggen en dergelijke. Daar heeft ten minste de plaatselijke bevolking van kunnen profiteren.

W. Terwel.

Voor dit artikel werd gebruik gemaakt van:

E. A. Evers: Napoleon I op het Loo in Boon's Geill. Mag. 1908, XIX 65.

Gemeente-archief Epe.

Gemeente-archief Apeldoorn.

Frans Bataafs archief in het Rijksarchief te Arnhem.

Met dank aan onze streekarchivaris de heer G. Kouwenhoven, die mij gegevens verstrekke uit het archief van Hattem.

Problemen rond een kopje koffie

In verband met terreinafzetting ten behoeve van schietoefeningen, moet op 9 april 1941 de marechaussee te voet L. Meyer van 9 tot 13 uur een post betrekken aan de Elburgerweg te Heerde. Om ongeveer half elf gaat de brigadecommandant, de opperwachtmeester W. Roggeband de post eens kontroleren maar wachtpost Meyer schittert door afwezigheid. Wel treft hij daar de chefveldwachter Beyink uit Heerde aan, die hem vertelt dat hij langs de post is gekomen en die onbemand heeft aangetroffen. Hij staat al een minuut of tien te wachten. Dan zien de beide politiemensen iemand uit een boerderij komen die op zo'n 50 meter afstand van de post is gelegen. Het blijkt de zoekgeraakte marechaussee Meyer te zijn. Op de vraag wat hij daar in de boerderij te zoeken had geeft hij ten antwoord: „Ik heb (sic) ongeveer ongeveer 10 minuten in die woning geweest om te vragen of de koffie al klaar was”. Of dit het geval is geweest wordt niet duidelijk. Opperwachtmeester Roggeband verklaart in zijn rapport dat de marechaussee Meyer tijdens de controle niet over dorst heeft gesproken. Mogen wij hieruit misschien afleiden dat voor Meyer tien minuten voldoende zijn geweest om zijn dorst met een kopje koffie te lessen? De heer Luitenant Distrikts-Commandant der Marechaussee te Zutphen, aan wie Roggeband dit voorval heeft gemeld, zal wel een prijskaartje aan het initiatief van L. Meyer hebben gehangen.

W. Terwel.

Een toevluchtsoord in bangen tijd (1)

door Marca

Al lang was er de wens om rond de meidagen een artikel te brengen over de Tweede Wereldoorlog. En nu werd ons door de heer M. Endendijk een boekje aangeboden dat de belevenissen beschrijft van mensen uit Epe die onderduikers een kans gaven om uit handen van de bezetter te blijven. In benarde omstandigheden zegt men wel eens: „Daar zou je een boek over kunnen schrijven...”. Nou, dat boek(je) is geschreven door een onderwijzeres aan de School met de Bijbel (later Anne de Vriesschool), mejuffrouw Maria Caroline van Klaveren, onder de schuilnaam Marca.

Bij velen in Epe zal deze naam herinneringen oproepen aan de tentoonstellingen in haar school en in het dorp van al haar verzamelde voorwerpen die met de oorlog te maken hadden. Heet van de naald beschreef zij nog in 1945 de lotgevallen van de familie Van Essen aan de Wachtelenberg. Uitgeverij Hooiberg gaf het uit. In de komende nummers zult u telkens een gedeelte uit het boek kunnen lezen. Misschien zijn er onder onze leden mensen die zeggen: „Oh, ik herinner mij juffrouw Van Klaveren nog goed! Ik kan over haar wel een artikel schrijven!”. Warm aanbevolen.

„Verbergt de verdrevenen en meldt den omzwervende niet”.
(Jesaja 16 vers 3b).

Een woord vooraf

Op een familiefeestje kwam ik toevalligerwijze met juffrouw van Essen in gesprek over de bevrijding en alles, wat er mee samenging. En toen hoorde ik voor de eerste maal iets, van 't geen zij gedaan hadden in de afgelopen jaren. Mijn belangstelling was gewekt. Gaarne wilde ik meer horen over het werk, wat zij gedaan hadden en daarom ben ik verscheidene avonden bij de familie Van Essen geweest en heb hen er alles over laten vertellen. Ongetwijfeld zijn er velen in ons vaderland geweest, die eveneens het hunne er toe hebben bijgedragen, om de vele levens te redden, doch omdat dit zich in ons dorp heeft afgespeeld, leek het me interessant toe, om de „lotgevallen” van deze familie te beschrijven, opdat anderen, die niet met de familie in aanraking kwamen ook iets van dit werk zouden vernemen. In de zomer van 1944 kocht ik in Oosterbeek deze tekst: „Verbergt de verdrevenen en meldt den omzwervende niet”. Ik had juist even te voren in een illegaal blaadje gelezen, dat deze tekst die overigens niet zo bekend is, doch buitengewoon van toepassing was op die tijd, in de handel was gebracht,

doch natuurlijk prompt verboden werd door onze „beschermers”. Als één gezin deze tekst in praktijk heeft gebracht, is het toch zeker wel de familie Van Essen geweest en daarom koos ik deze woorden als motto voor dit werkje. Vele omzwervenden en verdrevenen zullen hun hele leven wel telkens in grote dankbaarheid terug denken aan hetgeen de familie Van Essen voor hen heeft gedaan in die bange jaren van 1940 tot 1945.

De samenstelster.

10 Mei 1940. Ronkende motoren: vliegtuigen, die dood en verderf uitspuwen. Dreunend kanongebulder. Niet ophoudend mitrailleur-geknetter! Nederland is verradelijk aangevallen door een oppermachtige vijand, die van plan is alles onder de voet te lopen.

14 Mei 1940. Capitulatie van het Nederlandse leger, dat alle krachten inspannend, niets vermag tegen den geweldenaar, en zich liever overgeeft, dan te moeten aanzien, dat hun dierbaar vaderland met zijn enkele miljoenen inwoners één puinhoop wordt.

Enkele dagen later, de komst van Seyss Inquart, de door Hitler gezonden Oostenrijkse landverrader, die ons hier zal „regeren”!

De rede, waarmee deze schurk z'n intrede bij ons doet en die hij met de arrogantie van den Duitser waagt uit te spreken in onze Ridderzaal, druipt van olie-achtige liefde en meegaandheid. Onze geestelijke waarden zullen niet worden aangetast, enz. enz.!

Nederlands volk kan gerust zijn!

Nederland's volk heeft echter, zolang het bestaat, zelf kunnen denken. Er wordt niet voor hen gedacht, zoals in Duitsland, waar men alles toejuicht, wat de Nazi-regering voor hen blijft klaar te maken.

Vandaar het grote wantrouwen, waarmee in ons land deze rede wordt ontvangen, een wantrouwen, dat alleszins gerechtvaardigd blijkt te zijn, want niet lang daarna komen de gehate „Verordeningen” af, die stuk voor stuk Nederland's vrijheid benemen en recht verkrachten.

En dan komen de vijf jaren van bloed en angst en trañen. Vijf jaren, waarin diefstal en moord door het Nazi-gespuis, dat ons de beschaving wil brengen, hoogtij vieren.

Het Nederlandse volk is gebroken!

Gebroken? Neen, integendeel! De geest van verzet wordt levendig, breekt zich overal baan, en de Duitser moet ervaren, dat hij in het kalme, gemoedelijk Nederlandse volk een tegenstander heeft, die hem glad als een al door de vingers glijdt en die hem op allerlei manieren zó tegenwerkt, als hij zelden ondervindt.

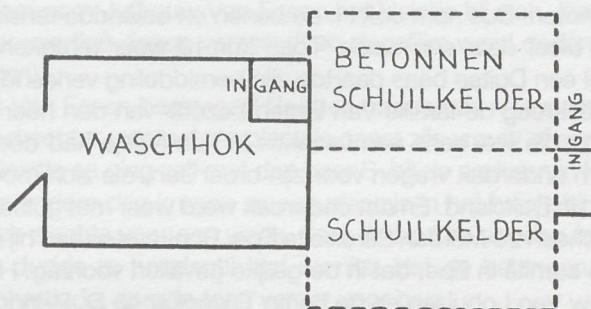
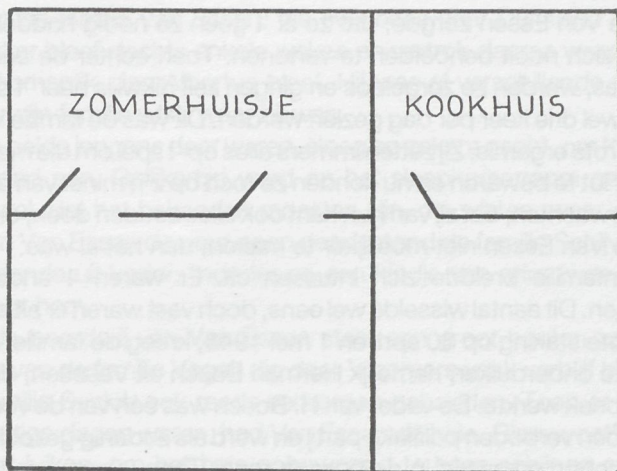
Ook in Epe, ons mooie Veluwe-dorp wordt die geest van verzet geboren. Er werd gesaboteerd, er werd ontdoken en ondergedoken en thans nu de sluier is opgelicht, horen we van het vele en goede, wat ook in Epe is gedaan. Ieder in Epe weet, waar de Wachtelenberg is. Het is de overgang van het dorp naar de bossen. Behalve een rijtje huizen, liggen daar enkele boerderijen verspreid en op de laatste boerderij, vlak voor de boszoom woont Herman van Essen met zijn vrouw en hun drie jongens Mannes, Gerrit en Herman, respectievelijk 17, 14 en 5 jaar oud.

Bij zijn huis staan behalve de gebruikelijke schuren, ook een stenen gebouwtje, 't welk zomers verhuurd wordt. Vele stedelingen hebben er hun vakantie's in doorgebracht en hebben de aangenaamste herinneringen aan hun verblijf aldaar en aan de vriendelijke familie Van Essen.

Ook Van Essen heeft die schoon-schijnende rede van Seyss Inquart gehoord en deze boer met zijn goed verstand denkt ook nog aan iets anders, dan alleen aan zijn koeien, kippen en varkens. Al gauw rijpt bij hem een plan en op zekere dag zegt hij tot zijn vrouw: „Ik ga hier een schuilplaats maken, want die kunnen we nog wel eens nodig hebben. We krijgen nog zware tijden”. Denken bij hem is „doen”. In een stenen schuurtje wordt in de linkerhoek tegen over de deur een gat in de cementen vloer gemaakt van ongeveer één meter lang en en halve meter breed. Daaronder wordt een schuilplaats gegraven van 3 meter 20 lang, 1 meter 60 breed en 2 meter hoog. Van binnen wordt deze schuilplaats geheel gestut door cement. Een cementen plaat wordt over de opening gelegd waarover weer een ijzeren plaat komt en waar allerlei „rommel” op gezet wordt, want het is immers een schuur? Zo ontstaat een ruimte, waarin men rechtop kan staan en welke schuilplaats biedt voor 4 personen om in te slapen. Zou men er overdag gebruik van moeten maken, dan kunnen er zich wel meer personen in verbergen.

De eerste jaren heeft men die schuilplaats niet nodig. De familie Van Essen had toen ook niet kunnen denken, dat zij in de komende jaren zoveel mensen zou herbergen, die zich op de een of andere manier veilig moesten stellen voor terreur en vervolging.

Begin september 1942 kreeg de familie Van Essen bezoek van een heer uit Voorburg, die zij wel kenden, omdat hij dikwijls bij hen kwam, als hij in Epe logeerde. Hij kwam eens informeren, of er bij hen nog plaats was voor berging van meubels. Al heel gauw bleek uit de loop van het gesprek, dat dit niet de eigenlijke reden was van zijn bezoek. Het hoge woord kwam er tenslotte uit: „of ze soms Joden konden herbergen?” Van Essen en zijn vrouw dachten daar niet lang over na en stemden dadelijk toe om hen te

Plattegrond van het huis met de schuilplaatsen.

ontvangen. Aan het grote risico er aan verbonden, dachten ze niet. En zo kwamen op 5 september de heer en mevrouw Van Leeuwen uit Scheveningen bij hen die tevens hun dochter meebrachten. Deze dame, die reeds in Heerde was ondergedoken, ontmoette in de auto-bus, waarmee ze reisde, haar ouders, die op weg waren naar Epe. En daar deze een eigen huisje ten gebruike zouden krijgen, leek het hun het beste om met elkaar naar Epe te gaan. Zo kwamen ze bij de familie Van Essen aan en ze betrokken het huisje, waar ze geheel voor zichzelf zorgden. De bonkaarten kregen ze een jaar lang uit Den Haag gestuurd. Later ontvingen ze vervalste persoonsbewijzen, die in Zeist vervaardigd waren, onder de naam van Kamps. De heer Van de Roest, onze gemeentesecretaris, zorgde voor de nodige papieren en ook de heren Sijens en H. van Ouwerkerk hadden daarin een werkzaam aandeel.

De familie Van Essen zorgde, dat ze al 't geen ze nodig hadden, kregen, zodat ze zich nooit behoefden te vertonen. Toen echter de eerste angst voorbij was, werden ze zorgeloos en gingen zelf dikwijls naar 't dorp, waar ze soms wel drie keer per dag gezien werden. Dit was de familie Van Essen wel een grote ergernis. Zij zetten immers alles op 't spel om die mensen voor een erger lot te bewaren en nu konden ze toch op z'n minst van die Joodse familie verwachten, dat zij van hun kant ook alles zouden doen, om het voor de familie Van Essen niet moeilijker te maken, dan het al was.

De Jodenfamilie breidde zich intussen uit. Er waren 4 andere Joden bijgekomen. Dit aantal wisselde wel eens, doch vast waren er altijd 5 Joden. Na de grote staking op 30 april en 1 mei 1943, kreeg de familie Van Essen hun eerste onderduiker, namelijk Herman Bosch uit Vaassen, die daar op de ijzerfabriek werkte. De vader van H. Bosch was één van de voormannen van een toen verboden politieke partij en werd als zodanig gezocht. De hele familie vluchtte en zwierf in de bossen rond. Toen kwam een ultimatum. Indien de vader 's morgens om half negen er niet was, zou Herman worden doodgeschoten. Dus nam ook H. de benen en belandde tenslotte bij Van Essen. Hij bleef daar een week. Toen kon hij weer terugkeren naar de fabriek, wyl een Duitse baas daartoe zijn bemiddeling verleende.

Later in Mei kreeg de familie Van Essen bezoek van den heer Sarelse uit Amsterdam, die wel eens een vacantie in hun huisje had doorgebracht. Deze kwam onderdak vragen voor zijn broer Jan, die zich moest melden voor arbeid in Duitsland. En dat onderdak werd weer met gulheid gegeven en zo verscheen 25 Mei Jan Sarelse te Epe. Bonkaarten had hij niet. Er was echter een comité in Epe, dat in dergelijke gevallen voorzag. Het bestond uit mevrouw Van Lohuizen en de heren T. Jonker en D. Hendriks.

Dit comité was op eigen initiatief begonnen bonnen enz. te verstrekken aan Joden en andere onderduikers. Later werd dit werk opgenomen in de grote Landelijke organisatie voor onderduikers. (L.O.).

Die J. Sarelse is ook slechts een week bij de familie Van Essen geweest. Men vond het beter, dat hij dan eens hier, dan eens daar een week was. Door de omstandigheden gedwongen, zag hij zich toch eindelijk weer genoodzaakt naar Amsterdam terug te keren. En zo bracht Van Essen hem op zekere avond naar het station. Daar aangekomen, bleek, dat de trein juist vertrokken was, dus keerden beiden weer naar de Wachtelenberg terug. Toen ze thuis kwamen waren daar mevrouw Roelants en mejuffrouw Van Lohuizen op bezoek, aan wie ze het geval vertelden. Mevrouw Roelants bood hem toen dadelijk onderdak aan en zo was J. voorlopig weer gered. In die tussentijd waren weer nieuwe onderduikers bij de familie Van Essen gekomen, namelijk Jan Albertus uit Wissel en Dries Bakker uit Doornspijk,

neven van de familie Van Essen, die eveneens naar Duitsland moesten. Dries Bakker bleef slechts enkele weken en vertrok daarna weer naar zijn huis in Doornspijk. Jan Albertus bleef. Hij was al verschillende maanden dààr, voor zijn familie wist, waar hij was.

Terwijl die beide jongens daar waren, sloeg op zekere nacht, om kwart voor één de hond aan. Gelijkertijd werd op het slaapkamerraam getikt. Men begreep wel, dat het bekenden moesten zijn, die wisten, waar de familie sliep. Toen Van Essen de deur open deed, stond de familie Schijveschuurder, bestaande uit vader, moeder en een kindje van ruim twee jaar, ook Joden, voor hem.

(Vlak bij de boerderij van Van Essen staat een groot houten zomerhuis, eigendom van de familie Vogel, die daar 's zomers vaak verblijf hield. Dààr had de familie S. zich ook reeds verborgen gehouden. Toen er eens een paar onrustige dagen waren, had Van Essen de hele „Blauwvoet” dichtgemaakt met luiken, om het huis onbewoond te laten schijnen en had de familie S. die dagen in volslagen donker gezeten, alleen met een klein kaarsje. Weer nam Juffrouw Van Essen het kleintje bij zich, (ze had het al eens eerder veertien dagen verzorgd) en dagelijks werd de familie S. van eten voorzien).

Wat moest Van Essen beginnen? Bedden hadden ze niet meer over. Van Essen stond echter resoluut z'n plaatsje naast zijn vrouw af aan mevrouw S. en het kleintje en ging zelf met den heer S. bij de anderen in het hooi op de deel. De andere dag kregen ze een plaatsje in het huisje bij de andere Joden, doch slechts voor een week, daar de andere Joodse familie ... ze niet langer durfde te houden!!! Het comité, dat de belangen dier soort mensen behartigde, zorgde toen verder voor hen.

28 September 1944. Juffrouw Van Essen en haar zoontje Gerrit waren jarig. En terwijl men onder gezellig samenzijn deze beide verjaardagen vierde, werd geklopt en stond de heer Reitsma, de boekhandelaar, voor de deur. Of er nog plaats was voor een onderduiker? En weer antwoordde Van Essen: „Ja”!

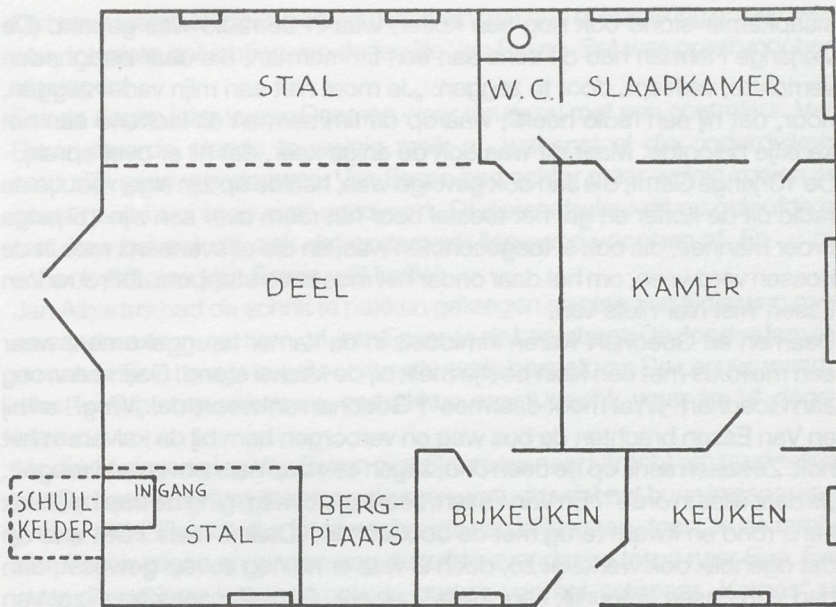
En zo kwam Marinus Schoots uit Heerde diezelfde avond nog bij Van Essen, waar hij met zijn neus in de boter viel en de verjaardagen nog mee kon vieren. Deze M. Schoots was ook gedwongen geweest in Duitsland te werken, waar hij chauffeur werd bij een transportkolonne. Toen hij in Frankrijk was, zag hij kans te ontsnappen en verborgen in de vleugel van een vliegtuig, was hij eindelijk op het vliegveld Deelen geland. Vandaar zag hij kans om naar Barneveld te komen, waar hij wilde onderduiken. Hij moest daar echter f 30,00 per week betalen, wat hij niet bij machte was te doen. (Een prachtig voorbeeld van de hebzucht van sommige mensen, die onder het mom van

hulpvaardigheid en vooral vaderlandsliefde natuurlijk, zich zelve trachten te verrijken ten koste van zulke opgejaagden). Tenslotte kwam hij in Epe terecht.

Eind 1943 had de familie Van Essen weer een nieuwe taak gekregen. Er zaten namelijk bij de „Ossenstal” in een hut 8 Joden. Die hut stond in het zogenaamde „Spergebied”, dus was de kans op razzia’s zeer gering. De familie Van Essen werd nu door het reeds eerder genoemde comité verzocht deze mensen dagelijks van eten te voorzien. En zo reed Van Essen elke avond in het donker, beladen met warm eten en brood naar de „Ossenstal”. En dat veertien dagen lang. Toen gingen 6 Joden weg en bleven alleen over juffrouw De Hond en de heer Vomberg. Juffrouw De H. kreeg echter zo’n angst voor die eenzame plek, ver van de gemeenschap, dat ze op een avond zeer nerveus en schreiend bij de familie Van Essen aankwam, omdat ze er niet langer durfde blijven. Toen bouwde Van Essen een ondergrondse hut van twee en half bij drie meter in de bossen van „Renderloo”, wat veel dichterbij hun woning was en verhuisden de twee Joden daarheen. ’s Avonds aten ze dan op „Renderloo” bij mevrouw Roelants. Toen op „Renderloo” met de Kerstdagen bezoek was en het dus beter was dààr niet te verschijnen, waren ze bij Van Essen in huis. Weer later ging de heer Vomberg naar „Larikshof” en juffrouw De Hond naar Wapenveld, waar ze naderhand toch nog gegrepen werd. Ze werd naar Westerbork gebracht, vanwaar ze bevrijd werd door de Canadezen. Toen keerde ze weer naar Epe terug en sliep nog een tijd lang bij Van Essen tot ze naar Amsterdam kon terug keren.

Van Essen achtte het toen beter ook bij zijn eigen woning nog een schuilplaats te maken, temeer omdat er weer razzia’s gehouden werden. En zo maakte hij achter het schuurtje met de eerste schuilplaats, een opening in de grond en bouwde toen naar links weer een ondergrondse schuilplaats, eveneens gestut door planken en beton (wat toen al haast niet meer te krijgen was). Ook binnenshuis zorgde hij voor een bergplaats. In het vast op een gepakte hooi sneed hij met de zeis grote stukken uit en kreeg zo een gang, die weer op een schuilplaats uitkwam.

Op 29 januari 1944 waren juffrouw Van Essen en J. Albertus in de keuken aan het koffiedrinken. Jan zat voor het raam. Daar zag hij plotseling een politie-uniform voorbij schieten en recht op het huisje afgaan. Het was De Leeuw, de bekende N.S.B. afd. commandant van de Marechaussee. Vlak achter hem kwamen nog twee heren. Jan vloog op en zei tegen zijn tante: „Daar is politie”! Deze antwoordde daarop: „Jongen, ga weg, maar gebruik je verstand”! Hij vloog toen door de kamer naar de slaapkamer, terwijl

Plattegrond van het huis met de schuilplaatsen.

juffrouw Van Essen en Gerrit hem op de voet volgden. Juffrouw Van Essen keerde dadelijk weer terug en vond Daamen al in de keuken. Terwijl ze met de ene hand de kamerdeur dichttrok, vroeg ze hem om zijn persoonsbewijs. Zij wilde uitstel hebben. D. antwoordde, dat zijn baas in 't andere huisje was, waarop juffrouw Van Essen weer zeide: „Daar heb ik niets mee te maken. Ik wil uw persoonsbewijs hebben”. Daamen antwoordde weer: „Vraag het maar aan mijn maat”. Deze was inmiddels nu ook binnengekomen en liet haar werkelijk de persoonsbewijzen zien, die ze bekeek, doch waarvan ze in werkelijkheid niets zag. „Uitstel, uitstel” was haar enige gedachte! Toen liet ze de heren hun gang gaan en Daamen ging nu de kamer door naar de slaapkamer, vanwaar hij even later terug kwam met een lachje op zijn gezicht. Hij zei echter niets.

Waar was Jan in die tussentijd gebleven? Die was meteen, toen hij in de slaapkamer was, door het raam gewipt en in de bossen verdwenen. In de

slaapkamer stond ook nog een koffer, waarin de radio was gepakt. (De vierjarige Herman had dit eens aan een timmerman, die daar bezigheden verrichtte, verklapt, door te zeggen: „Je moet niet aan mijn vader zeggen, hoor, dat hij een radio heeft”, waarop de timmerman dit lachend aan het kereltje beloofde. Maar dit was ook de enige keer, dat hij er over sprak). De 13-jarige Gerrit, die Jan ook gevolgd was, haalde op zijn eigen houtje de radio uit de koffer en gaf het toestel door het raam over aan zijn 15-jarige broer Mannes, die ook al toegeschoten was, en die er eveneens mee in de bossen verdween, om het daar onder het mos te verstoppen. Juffrouw Van Essen wist hier niets van.

Daamen en Goedhart waren inmiddels in de kamer teruggekomen, waar een melkbus met een klein beetje melk bij de kachel stond. Daamen vroeg aan Goedhart: „Wat moet daarmee”? Goedhart antwoordde: „Weg!” en hij en Van Essen brachten de bus weg en verborgen hem bij de kalvers in het hok. Ze keken eens op de deel rond, zagen een trap naar boven en vroegen: „Is daar alles in orde”? En Van Essen, zeer bereidwillig, ging de trap op, keek eens rond en kwam terug met de boodschap: „Daar is niets!” Dat was op dat ogenblik ook werkelijk zo, doch al was er nu nog zoveel geweest, dan had Van Essen natuurlijk nog „niets” gezien! „Ga zelf maar kijken” zei Van Essen nog. „Nee, 't was goed zo”. Ze geloofden hem wel. Deze beide heren namen dus hun taak wel „zeer ernstig” op en deden hun werk „grondig”. Het strekt hun ter ere!! Bij Van Essen wist men toen meteen, dat men met een paar „goeien” te doen had, zoals de term in die dagen luidde. Juffrouw Van Essen vroeg nog, terwijl ze naar 't huisje wees, of dat een „verkeerde” was. De heren konden daar geen rechtstreeks antwoord op geven en toen vroeg ze: „Is het soms De Leeuw”? Op hun bevestiging antwoordde ze toen: „O, dan weet ik al genoeg. Nu krijgen jullie ook geen koffie van me. Kom dat later maar eens halen”.

Intussen kwam ook De Leeuw van zijn inspectie-tocht terug. Hij had de Joden gevraagd, of ze ingeschreven waren. Hun antwoord luidde bevestigend, hoewel dit niet het geval was. Daarop zei hij, dat hij dan nog eens terug kwam. Van Essen en zijn vrouw waren nog niet in de gelegenheid geweest om elkaar even alleen te spreken. Thans deed die gelegenheid zich voor en Van Essen vroeg dadelijk: „Waar is Jan”? „Die is weg” was 't antwoord, „maar waar is de radio”? Juffrouw Van Essen had de geopende koffer en het open raam gezien. (Dat had Daamen natuurlijk ook wel gezien, vandaar zijn stiekem lachje). „O, die is ook weg!” gaf haar man ten antwoord, want deze had geen Jan, maar wèl de radio zien verdwijnen door middel van zijn twee flinke jongens.

De heren waren eindelijk gereed gekomen met hun huiszoeking en verdwenen, tot grote opluchting van de familie Van Essen. Dat was goed voor hen afgelopen!

Enkele dagen later kwam Daamen weer terug, nu met een controleur. Van Essen leverde steeds te weinig melk af, wat met al die onderduikers natuurlijk geen wonder was. Van Essen had echter maar weinig koeien en haast geen hooi enzovoort enzovoort. Of die controleur dit nu geloofde of niet, hoe het ook zij, ook dat onderzoek liep goed voor hen af. En ... nu schonk juffrouw Van Essen wèl koffie!

Jan Albertus had de schrik te pakken gekregen en ging een tijdje weg naar een andere oom van hem, M. van Essen in de Laarstraat. De Joodse familie, nu natuurlijk in hevige angst voor een tweede bezoek van De Leeuw, waarbij alles wellicht zou uitkomen, vertrokken naar Utrecht, waar ze 14 dagen bleven.

Na die 14 dagen ging Van Essen met zijn vrouw naar Utrecht om te vertellen, dat De Leeuw niet meer terug gekomen was, dus dat het huns inziens weer „veilig” was. De Joodse familie schreide van blijdschap, toen ze de familie Van Essen zagen en gingen nog dezelfde avond mee terug naar Epe. Een paar dagen later kwamen ook de ouders van het echtpaar „Kamps” uit Heerde terug, waar ze tijdelijk hadden vertoefd.

In het begin van dat jaar werd Van Essen aangezocht voor de illegale beweging. Hij ging daar niet zo grif op in, omdat hij eerst inlichtingen wilde inwinnen. De inlichtingen waren van dien aard, dat hij besloot zich bij de „ondergrondse” strijders te voegen.

Plotseling moesten de fabrieksarbeiders uit Vaassen naar Duitsland om te werken. Toen kwamen 's nachts bij hen slapen Van Doorn en zijn zoon en Koedijk Jr. zolang tot het voor hen weer veilig was thuis te slapen.

En daarna kwamen ineens de meldingen voor Olst. Daaronder vielen alle mannen van 18-45 jaar, dus ook Van Essen zelf, die 40 jaar was. In de schuilplaats durfde hij het nog niet te wagen, daar de aarde er boven, nog los lag, waardoor er de aandacht op gevestigd kon worden. De eerste schuilplaats was daardoor ook onbruikbaar, want de beide schuilplaatsen waren slecht door een wand van beton van elkaar gescheiden. Kwam men in de schuilplaats 2 en klopte men op de wand, dan merkte men dadelijk door het holle geluid, dat zich daarachter ook een ruimte bevond. De hut bij de „Ossenstal” leek hem beter. Er waren intussen al meerdere personen bij hem gekomen en zo trokken op die bewuste woensdag Van Essen en zijn toen 16-jarige zoon Mannes, die voor zijn leeftijd flink ontwikkeld was, zijn broer N. van Essen en diens zoon Mannes, G. Dijkgraaf, G. Visser en M. Schoots naar de „Ossenstal”. Een goede ligging was daar niet, dus

brachten ze de eerste nacht door op de houten planken van de hut; toegedekt met enkele dekens en wat jassen. De andere dag zochten ze mos en plukten wat hei en spreidden ze zich daarvan een bed. Dit bed verschilde echter nog heel wat van 't geen, waarop ze thuis sliepen, zodat voor sommigen van hen, ook deze nacht niet zo rustig was. Ze draaiden zich eens om en om en opeens hoorde G. Visser geritsel op de planken, waar hun voedselvoorraad was. Z'n buurman J. Albertus ontwaakte ook en hoorde eveneens het spektakel, want het geluid was steeds sterker geworden. Muizen! Na enig overleg besloten ze op muizenjacht te gaan. Een lucifer werd aangestoken en een klein olielampje aangestoken en de beide jongens trachtten de muizen te vangen, echter tevergeefs. Daar ontwaakte ook Gr. Dijkgraaf uit zijn rustige slaap. Hij zag het flikkerend lichtje, wist zich niet goed te herinneren, waar hij was, kwam tot het besef, dat hij dorst had en zei slaapdronken: „Zeg Jan, he'j ok een bittien water veur mien?“. „Ja jong ku'j wel kriegen“, antwoordde Jan en hij pompte wat water voor hem. (Er was een pomp in de hut). Nog steeds slaperig, dronk Gr. een paar slokjes en prevelde toen suffig: „'k Gleuve, da'k koortse hebbe“! En toen sliep hij weer in. De beide anderen brulden van 't lachen en lagen een tijd daarna nog te schudden om die „koortsige stakker“, die de andere morgen kerngezond ontwaakte en zich niets meer van het nachtelijk intermezzo kon herinneren. Overdag vermaakten ze zich met wat spelletjes, „kookten“ koffie op het kacheltje en volgden de vliegmachines, die geregeld overtrokken, met hun ogen. In die wijde eenzaamheid hadden ze daar een prachtig gezicht op.

En 's avonds ondernam de dappere juffrouw Van Essen de onbehaaglijke tocht door de stille, donkere bossen met een grote pot eten, om haar „mannen“ hun voedsel te brengen. Erg aangenaam vond ze die tochten ook niet, doch het maakte haar nog niet zo angstig, als het verschijnen van vliegmachines. Zij heeft in deze jaren met haar man veel gewaagd, veel gedaan. Hun aller leven stond steeds op het spel. Veel angst heeft ze ook wel uitgestaan, doch die angsten waren niets in vergelijking met de angst, die ze voor vliegtuigen had. Zodra ze 's nachts het geronk der motoren hoorde, brak het angstzweet haar uit en stond ze ogenblikkelijk naast haar bed. Nu was daar ook wel enigszins reden toe. Meermalen had ze brandende vliegtuigen over hun huis zien komen en soms leek het of zo'n aangeschoten vliegtuig recht op hun woning aankwam. Die vliegmachines waren een nachtmerrie voor haar. Pas, als het geronk van de laatste motor in de verte wegstierf, zocht zij haar bed weer op, om er dan bij het eerst volgend geluid weer uit te vliegen.

Gelukkig behoefde ze die tochten naar de „Ossenstal” niet lang te maken, want vrijdagavond kwamen de mannen al weer thuis. Toch was juffrouw Van Essen 's nachts nooit alleen geweest, want in haar huis sliepen verschillende jongens uit de buurt.

Op 10 oktober, 's morgens om 7 uur zagen ze plotseling grote bedrijvigheid van de Duitse Wehrmacht en Grüne Polizei. Op iedere 50 meter werd een soldaat geplaatst en toen ze eens gingen informeren, werd hun verteld dat „er parachutisten werden verwacht”. Dat kon, dus ieder ging of bleef aan het werk. Mannes was met Jan Albertus naar zijn werk gegaan, Marinus was aan het houtjes hakken, Van Essen zelf zat rustig koffie te drinken bij de Joodse familie, terwijl juffrouw Van Essen bij de pomp bezig was melkbus-sen schoon te maken. Gerrit stond bij haar. Plotseling verschenen 3 mannen van de Grüne Polizei om de hoek van het huis, juffrouw Van Essen werd wit van schrik. „Of er ook mannen in huis waren” vroegen ze. „Neen” was het antwoord. De Polizei ging daarop het huis binnen. Gerrit ging in die tijd zijn vader waarschuwen, die ze trouwens zelf al gezien had. Marinus was meteen achter het kippenhok geschoten. Van Essen stapte uit het huisje, wenkte Marinus en ging rustig met hem naar het land, alsof ze daar werk te verrichten hadden. De Grüne Polizei kwam terug en vroeg, waar haar man was en hoe oud hij was. In haar schrik gaf zij de juiste leeftijd op. De heren vonden echter niets en vertrokken. Juffrouw Van Essen, in de mening, daar haar man en Marinus in de schuilplaats zaten, ging daar eens even kijken, zag, dat alles in orde was en zuchtte verlicht. Toen ze even later opkeek, zag ze tot haar hevige schrik haar man en Marinus bij 2 Grüne Polizei-mannen staan. Wat was gebeurd? Terwijl Van Essen en Marinus naar het land gingen, keek hij even om en zag twee soldaten met het geweer in aanslag, hem wenken. Van Essen ging naar hen toe, doch zei tegen Marinus: „Maak, dat je wegkomt!”. Deze was echter bang dat, als hij vluchtte, de Duitsers op Van Essen zouden schieten, dus volgde hij Van Essen. De ene mof riep nog: „Kan die achterste niet vlugger lopen?”. Van Essen draaide zich zeer behulpzaam om en beet Marinus nog eens zeer nadrukkelijk toe: „Maak dat je wegkomt!”. Marinus had ook al eens omgekeken en had toen gezien, wat Van Essen niet gezien had, dat achter hen het bos wemelde van soldaten, zodat het een onmogelijkheid was om weg te komen.

Bij de Duitsers aangekomen, moest Van Essen het persoonsbewijs laten zien. „Dat had hij niet, 't was thuis”. „Wie of die jongen was?”. „Een evacue”. „Waar vandaan?”. „Uit Arnhem”. Toen moest het persoonsbewijs worden getoond. En daarop stond, dat Marinus in Heerde woonachtig was. Toen moest hij mee. Ze gingen nog even naar het huis, en juffrouw Van Essen, wie het huilen nader stond dan het lachen, vroeg, of ze een boterham mocht

klaarmaken. Dat mocht. Daarop vroeg ze, of Marinus weer terug zou komen. „Ja!“. En werkelijk, 's avonds om 6 uur was Marinus weer terug. Ze hadden maar heel vluchtig zijn papieren ingekeken, want anders hadden ze wel kunnen zien, dat hij niet met verlof hier was, want daarvan stond niets aangegeven.

Nadat Gerrit zijn vader had gewaarschuwd, was hij dadelijk op weg gegaan om zijn broer en Jan te waarschuwen. In die tijd was Jan's moeder ook bij haar zuster gekomen, om te vragen of Jan soms gepakt was en waar hij anders was. Juffrouw Van Essen zei het haar, en toen stapte ze weer op de fiets om eveneens Jan te waarschuwen. Bijna gelijktijdig met Gerrit, die gelopen had, kwam ze bij de jongens aan. En daar vertelde ze aan Mannes, dat zijn vader ook gepakt was. Groot was de schrik van de jongen. Ze moesten echter nu zelf maken, dat ze wegkwamen, maar ze vonden alles reeds afgezet. Toen verborgen ze zich in een greppel, waar ze de hele dag in bleven liggen. Van bakker Van Ark, die voorbij kwam, kregen ze een paar broden.

Van Ark verborg zijn fiets in het bos en trok zelf verder de bossen in. Later waren mand en fiets verdwenen. De beide jongens dwaalden tegen de avond ook verder af en kwamen bij een boer onder Heerde terecht. Jan bleef daar (het waren kennissen van hem) en Mannes keerde naar huis terug. Hij was vol zorg over zijn vader en liep er erg over te tobben. Om half 7 kwam hij thuis en de eerste, die hij zag, was ... zijn vader! Toen werden de opgekropte zenuwen hem de baas en hij barstte in tranen uit. Tranen van blijdschap en opluchting. En ook zijn vader en moeder kampten met hun ontroering.

Gr. Dijkgraaf, die nog steeds bij hen was ondergedoken, ging 's morgens ook gewoon naar zijn werk. En ook hij bemerkte plotseling overal soldaten, zag ook geen kans meer om weg te komen en groef zich daarom in onder het mos. De moffen liepen rakelings langs hem heen, doch vonden hem gelukkig niet. De eigenaar van het terrein, waarop hij was, bracht hem daar brood en 's avonds keerde hij weer naar huis terug. Juffrouw Van Essen kwam hem al tegen, om te zeggen, dat hij veilig thuis kon komen.

Om half 12 die dag had Van Essen nog een vluchteling gezien. Het was Jan Sijens, die zich aan de rand van het bos vertoonde. Van Essen wenkte hem en als een hazewind schoot Jan uit het bos naar het huis van Van Essen. Juffrouw Van Essen ging zó staan, dat hij haar kon zien en wees hem de kortste weg naar de schuilplaats, waar hij zich net bijtijds kon verbergen en waar hij de hele dag bleef.

(Wordt vervolgd).

Veldnamenonderzoek in Heerde

Al in de vroege middeleeuwen gaven de bewoners van de Veluwe aan de plaats waar zij woonden, aan stukken grond, bossen en moerassen een naam. Op de plaats waar nu Ermelo ligt lag een bos dat *Irmirlo*, „het grote bos” werd genoemd. Met een naam kon men aangeven welk gebied of perceel men bedoelde, waar een bepaalde route langs liep, wie de eigenaar was, of welk stuk land men ging bewerken. Tot aan de 14e eeuw breidde het aantal namen van akkers, weiden, bossen, vennen en moerassen zich gestadig uit, maar meer dan enkele honderden zullen er het vóór het jaar 1300 op de Veluwe niet zijn geweest. In het begin van de 14e eeuw begon men aan meer grootschalige ontginningen. Men beschikte over betere gereedschappen om de woeste gronden te ontginnen en er waren betere methoden om de drassige gebieden te ontwateren. Men groef weteringen en sloten en men was in staat om dijken aan te leggen die een betere bescherming tegen het water boden. Het aantal akkers op de enken en weiden hooilanden in de broeken nam nu sneller toe. Om de nieuwe percelen van elkaar te onderscheiden, werden ze voorzien van een naam. Men had ze ook een nummer kunnen geven, maar dat gebeurde pas in de 19e eeuw, bij de invoering van het kadaster. De namen die werden gegeven waren praktisch en duidelijk. Het veen ten westen van Heerde werd al in de 14e eeuw het *Heerderveen* genoemd, een buitendijks stuk grond in Veessen werd in 1363 als *Veesserweerd* geregistreerd en een stuk grasland bij Markluiden werd bedacht met de naam *Distelbrink*. Veel van deze namen bleven honderden jaren bestaan, sommige zijn tegenwoordig nog bekend en in gebruik. De naam *Hemelrijk*, die in de 14e eeuw of eerder werd gegeven aan een stuk grond in de tegenwoordige Horsthoek, is nu bij enkele boeren nog bekend. Door herverkavelingen en ruilverkavelingen is verreweg het grootste deel van de namen in onbruik geraakt. De wat oudere boeren kunnen zich vaak nog oude namen herinneren, en sommige namen worden ook nog gebruikt. Het is dan ook van belang om de namen die nu nog bij de oudere generatie bekend zijn vast te leggen. Op verscheidene plaatsen in Nederland gebeurt dat ook. Het is goed mogelijk om al die namen die vroeger dagelijks werden gebruikt, die bij de eigenaars en gebruikers van de gronden gemeengoed waren, op het spoor te komen. Er zijn talloze archiefstukken waarin veldnamen staan vermeld. Veel namen staan bij voorbeeld in stukken waarin de pachten of de belastingen op onroerende goederen worden geregistreerd, en een bijna onuitputtelijke bron van veldnamen vormen de testamenten, koopakten en notariële

akten. In veel gevallen wordt niet alleen de naam genoemd, maar wordt ook beschreven waar het stuk grond lag, waarvoor het werd gebruikt, waaraan het grensde, tot welke enk of welk broek het behoorde en hoe groot het was. In de notariële akten vanaf ongeveer 1830 staan bij de namen steeds vaker de kadastrale nummers, zodat met behulp van kadasterkaarten de ligging kan worden bepaald. In dit artikel wil ik iets vertellen over het veldnamenonderzoek dat ik in de afgelopen drie jaar in Heerde heb gedaan. De resultaten van dat onderzoek worden gepubliceerd in het boek „Veldnamen in Heerde”, dat door de IJsselakademie in Kampen wordt uitgegeven en dat in het najaar zal verschijnen. Ik hoop dat dit artikel en het boek ertoe zullen bijdragen dat het veldnamenonderzoek in de regio zal worden voortgezet, of dat bij voorbeeld een werkgroep aan zo'n onderzoek gaat beginnen. Het opsporen en verzamelen van veldnamen is op zichzelf al een boeiende en interessante bezigheid. Het is verrassend hoeveel namen toch nog bekend blijken te zijn. Ook bij het onderzoek in de archieven blijkt de veldnamen-rijkdom veel groter te zijn dan wordt verondersteld. De bekende naamkundige Schönfeld heeft in het jaar 1949 een voorzichtige raming van het aantal veldnamen in Nederland gegeven. Hij hield het voor mogelijk dat er in ons land een miljoen veldnamen zouden zijn. In andere Europese landen, waar men al veel verder was met het veldnamenonderzoek, waren de aantallen nog veel hoger. Alleen al in Heerde zijn ruim 2200 veldnamen in gebruik geweest. Van al die namen bleken ongeveer 200 nog bekend en in gebruik te zijn. Men kan ervan uitgaan dat de dichtheid van veldnamen op de enken en in de broeken van de naburige gemeenten even groot is. Dat betekent dat er op de landbouw- en weidegronden van de Oost-Veluwe, van Arnhem tot Hattem, enkele tienduizenden veldnamen zijn geweest. Bij het opsporen van de veldnamen en de registratie ervan wordt al gauw duidelijk dat de namen ons veel kunnen vertellen over de geschiedenis van de streek waarin ze ontstonden, bij voorbeeld over de vroegere eigenaars, over het agrarisch bedrijf, over de begroeiing en de gewassen, over de kwaliteit en het gebruik van de grond en nog veel andere zaken. Aan de hand van inschrijvingen van veldnamen valt vrij nauwkeurig na te gaan waar de vroegste agrarische bedrijvigheid was, waar en wanneer woonkernen ontstonden, welke gronden werden ontgonnen en in welke volgorde. Uit het Heerder archiefmateriaal blijkt onder andere waar in de 14e eeuw de wei- en hooilanden lagen en dat de veehouderij toen al min of meer systematisch werd bedreven. Men onderscheidde niet alleen weidebroeken en hooibroeken, maar er waren ook marsen, brinken, maten en meenten. De ligging van sommige woonkernen was anders dan die van tegenwoordig. De kern van Wapenveld lag niet tussen het Apeldoornska-

naal en de weg Heerde-Hattem, maar meer naar het oosten, tussen de (vroegere) grift en de Nieuwe Wetering. Ook Hoorn lag verder naar het oosten, op de grens van de enk- en broekgronden. Uit het grote aantal veldnamen in het Wapenvelderbroek blijkt dat dit broek een van de belangrijkste en beste weidegebieden moet zijn geweest. De veldnamen geven ook over de eigenaars van de percelen informatie. Dat de kerk veel grondbezit had, blijkt uit de namen *Kerkenakker*, *Kerkenhof*, *Kerkenhulligje*, *Kerkenkamp*, *Kerkenland*, *Kerkenschor*, *Kerkkamp* en *Kerkstukje*. Veelzeggende namen zijn ook *Monnikenbos*, *Monnikenmars*, *Monnikenveen*, *Monnikenweerd*, *Domineesweide*, *Kloosterakkers*, *Nonnenweerd*, *Papenbrink*, *Pastoorkampje*, *Pastorieakker* en *Vicarieland*. Veel percelen kregen een naam met daarin de naam van de eigenaar of pachter: *Jan Berendskampje*, *Jan van Diepensbosje*, *Juffer Annenkamp*, *Petershoeve* en vele andere. Ook het ambacht of het beroep van de eigenaar werd bij de naamgeving gebruikt: *Brouwersakker*, *Ketelerskampje*, *Kuipersakker*, *Mulderskampje*, *Papiermakersland* enzovoort. Interessante namen die ook tot deze naamgroep behoren, zijn *Allemansland*, *Armenakker* en *Jodentippe*. Over de gewassen en de begroeiing informeren namen als *Hoppeland*, *Knolzaadkampje*, *Distelakker*, *Doornhof*, *Hulzebosje*, *Moskamp* en *Wilgenmorgen*. De boeren gebruikten bij de naamgeving heel vaak de namen van dieren uit de eigen veestapel, bij voorbeeld in namen als *Ganzebrink*, *Koelanden*, *Ossenweerd*, *Paardemate*, en *Varkensweide*. Ook aan vogels en ongedierte viel deze eer te beurt: *Kraaienstukken*, *Luiskamp*, *Muggenberg*, *Vossenbroek* enzovoort. Deze voorbeelden geven slechts een indruk van de massa informatie die er uit de veldnamen valt te halen. Een ander interessant aspect van het veldnamenonderzoek is, dat allerlei andere namen duidelijk worden. Boerderijnamen en huisnamen werden vaak afgeleid van oudere veldnamen en ook verscheidene familienamen werden ontleend aan de naam van de plek waar men zelf woonde of waar het voorgeslacht altijd had gewoond. Ook straten en wegen werden genoemd naar een aangrenzende akker of nabij gelegen grasland. De Heerder familienaam Rorije is ontleend aan de veldnaam *Rorije* (een „roderije” was een perceel gerooid bos) en er was een boerderij van die naam. Het *Boevenkampje* heeft niets te maken gehad met „boeven”, maar de naam is ontleend aan de familienaam Boeve die al in de 17e eeuw in Wapenveld voorkwam. Uit een vergelijking van kadastrale nummers blijkt dat het *Pausakkertje* een verbastering is van *Pasakkertje*; de *Pas* was een weidegebied in Hoorn. Sommige namen kwamen binnen Heerde meer dan één keer voor. Elk dorp had wel een akker met de naam *Haverkamp* en her en der lagen weidepercelen met namen als *Mars*, *Marskamp* en de *Maten*.

Veel van de Heerder veldnamen komen ook voor in de naburige gemeenten; een vergelijkbare begroeiing gaf aanleiding tot dezelfde of soortgelijke namen. In het boek „Veldnamen in Heerde” staan niet alleen de 2200 namen met hun vindplaatsen en betekenis, maar er wordt onder meer ook in beschreven hoe het landschap op de Noordoost-Veluwe zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld, er staat iets in over het kadaster, de landmaten en de ontwikkelingen in de naamgeving. Hopelijk zal het boek nuttige diensten bewijzen bij het veldnamenonderzoek in de naburige gemeenten.

Door Dr. D. Otten.

Douwe Gerrits West
= hofs Extenaemen
by jonker van Leining van Duijs
ter hof, een Doorngaentje daar tegen
over, en van de fampjes aen land voor
de deelen, groot ongeveer seven mezen
gnt: de Mars, en een fampje op de heide,
van vooras Camp Schietend het Land
gnt: groot ongeveer seven mezen
een mezen in den Enck de Hofstede
de gnt: een acker gnt: de Heems
acker in den Veesserenk, groot
een halve mezen, nog een fampje groot
vrie mezen genaamt de pinkel be
staande uit die fampjes, waer van een
wordt geboüwd, ende twee andere
geweyt

27. 109.

Fragment uit een register van belastingen op onroerende goederen uit het jaar 1753, met daarin de veldnamen de Mars, het Zand, de Hofstede, de Heemsakker, de Veesserenk en de Pinkel. (Rijksarchief in Gelderland te Arnhem).

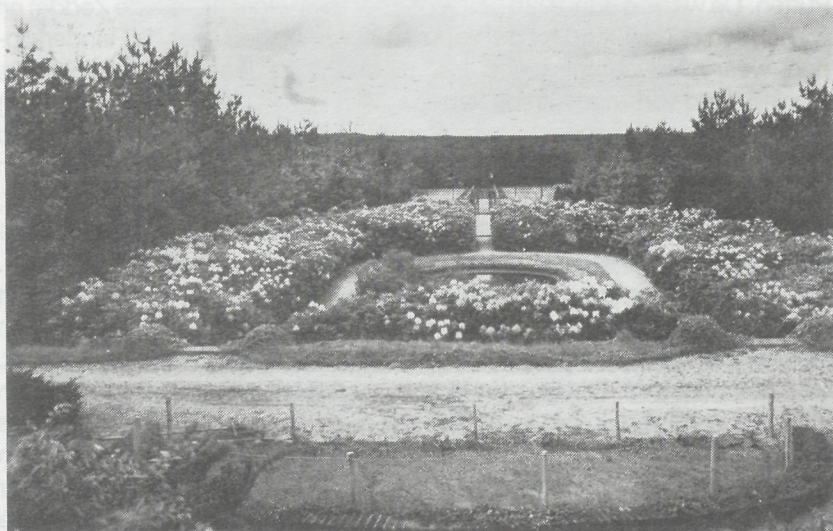

Oude opnamen

Wij ontvingen van de heer H. J. van de Zedde uit Wezep een drietal kaarten die hij heeft voorzien van een korte beschrijving.

Tuin van hotel de „Witte Raaf”

Tot de vijftiger jaren heette de villa, waar deze tuin bijbehoorde „Huize De Renderklippen”. Het werd gebouwd in 1925 door de heer G. J. Jongkindt Coninck, wonende op Java, voormalig Nederlands Indië en bezitter van uitgebreide rubberplantages. Hij had één dochter genaamd Onnie, een indo, geëcht en zij werd dan later ook de erfgename. Één keer in de drie jaar kwam de familie over uit Indië en bracht de zomer door in Holland. De villa behoorde bij het landgoed „De Renderklippen”. Een oppervlakte dennebos en heide van 365 H.A. en gekocht voor de gemiddelde prijs van f 0,05 per vierkante meter. Bij de villa waren gebouwd een garage en chauffeurswoning en destijds bewoond door de familie Remeyer. In de garage stonden drie auto's. Een „Studebaker”, een T-Ford en verder nog een kleine Ford met linnendak. De erfgename Onnie trouwde in 1937 met haar neef, 1e luitenant ter zee, de heer Ritsema van Eck (zoon van de rentmeester!), deze sneuvelde in de strijd tegen de Japanners in 1942 in de Javazee. Het echtpaar had twee zonen gekregen Gerrit Jan en Reinoud, deze zijn echter geëmigreerd naar Amerika. In de vijftiger jaren werd het landgoed verkocht

aan de beide gemeenten Epe en Heerde. Het is een prachtig natuurgebied en uiteraard is het nu toegankelijk voor het publiek.

Woning

Deze woning stond aan de Haverkamp te Epe. Links woonde de familie Gosen Overbosch, rechts eerst een stuk bouwland en dan de familie Van Putten. De woning is in 1925 gekocht door mijn vader (E. van de Zedde) en wij hebben er gewoond tot dat wij in 1929 verhuisden naar de Renderklippen, waar mijn vader in dienst trad bij de familie Jongkindt Coninck. De woning werd verhuurd aan de familie L. Klein uit Elburg. Deze familie heeft er jaren gewoond. Tegenover ons stond een kleine witte woning, bewoond door de familie Schurink of „-ring”. Hij sprak zeer onduidelijk en men noemde hem altijd „De Amerikaan”. Momenteel wordt er veel geprotesteert, maar dat kon Schurink reeds in 1925, want hij had een groot bord voor de gevel hangen met er op geschilderd: De woning heeft een inhoud van ... kubieke meter en ik betaal $f \dots$ belasting. De woning hiernaast heeft in inhoud van zoveel (veel meer dan van Schurink) en betaalt maar $f \dots$ (een stuk minder dan Schurink). Wellicht was er verschil in het saldo op de bank. De akker naast het huis was eigendom van ?. Men sprak altijd van „Marten Vierbroek”. Hij was in het bezit van een grote boomkar, maar had helaas geen paard, maar wel een vrouw, dus kreeg zij de zeel om en ging tussen de bomen van de kar. In de losse grond duwde de man nog wat mee, maar zodra zij op de harde weg waren wipte hij achter op de kar, stopte een pijpje

en zat rustig te roken terwijl moeder de vrouw met de vracht en de man op huis aan sukkelde. Op de foto staat H. J. van de Zedde met de hond genaamd Wolf.

Langs de beek

Aan deze beek stond ooit de woning van mevrouw D. van Eek. Zij was in die dagen een zeer bekend dorpsstyp. De woning stond op instorten, maar mevrouw Van Eek was er met geen stok uit te krijgen. Ten einde raad heeft de gemeentelijke overheid het achterhuis maar in brand gestoken en werd Dina er uitgerookt. Dina was een verwoed imkster. Rookte graag een pijp of sigaar. Zomergasten wilden haar graag fotograferen. Dat mocht maar er moest wel voor betaald worden. Haar devies luidde: „Voor niks gaat de zon op”. Zij trok destijds bij de familie Hanekamp aan de Dellenweg in huis, maar de laatste jaren van haar leven bewoonde zij een nette woning aan de Wachtelenberg, die er gebouwd werd door de overheid. Zo ook dit verhaal „eind goed, al goed”.

Geen winterjas voor de veldwachter

In de notulen van de gemeenteraad van Epe op 28 januari 1898 gehouden met gesloten deuren, kunnen wij het volgende lezen:

... Gemeenteveldwachter G. J. Jonker beklagt zich dat hij geen winterjas heeft gekregen en de anderen wel. De heer J. Mulder vindt het ook niet nodig, hij hoeft 's-nachts niet te lopen en zijn surveillance is ook veel minder. De heer J. van Delden vindt het niet billijk hem geen jas te geven, hij heeft hem toch dikwijls, b.v. met kermissen 's avonds laat zien surveilleren. Met zes stemmen wordt besloten hem geen jas te geven ...

W. Terwel.

Van de redactie

Op onze oproep om verhalen te schrijven over oude gebruiken, voorwerpen, gebouwen enzovoort hebben wij een zevental reacties gekregen. Een jury heeft ze ter beoordeling en tracht er de beste uit te halen. Het eerstvolgende nummer zal geheel bestaan uit deze verhalen plus de daarbij behorende foto's.

In de rubriek: „voor u gelezen” worden alle artikelen genoemd die gepubliceerd worden in de bladen van historische verenigingen in de regio. Als u iets tegenkomt wat u nader wilt bestuderen dan kunt u het desbetreffende artikel lenen op Dorpsstraat 12 te Vaassen.

Het wordt steeds moeilijker om copy te krijgen voor ons blad. Nogmaals een dringend beroep op een ieder die door overlevering, onderzoek, studie of anderszins iets weet over de historie: Schrijf het op en publiceer in ons „Ampt Epe”!

Voor u gelezen

Heerde Historisch nr 67 dec. '92

- Aannemers in de Gemeente Heerde in de 1e helft van de 20e eeuw;
- Heerder Mijmeringen (38) door W. Zimmerman;
- Het maken of bouwen van een boerenwagen door Zwier IJzerman;
- Brand In Heerde.

De Mothoek (heemkundige vereniging „Nuwenspete”), nr 5 jan '93.

- Nieuwjaarswens 1878;
- Rondom de Zuiderzee: prehistorie en geschiedenis;
- Het Klokluiden door J. W. Hagenbeek;
- Molijn en de nijverheid in Nunspeet, sociaal-ekonomisch gezien (dl 2) door W. C. Quené.

Uth het Oulde-Bruck (oudheidkundige vereniging „De Broeklanden” nr 1 jan. '93.

- Uit de geschiedenis van de Gereformeerde kerk door G. Uitslag Azn;
- Zo was 't vrogger, langs de Zuiderzeestraatweg van Hattemmerbroek tot de IJssel door H. Koopman en H. van der Zande;
- De geschiedenis van de firma Wassink door Bert Schraa;
- Het oude fotoestel door G. v. d. Meulen;
- Mensen van vrogger door H. J. van de Zedde;
- Een dagloner die naar Amerika ging ... door H. Blaauw;
- Hollandgangers. Waarom kwamen veel van onze Duitse voorvaders naar Nederland? en het geslachtsregister van de familie Hulsman door L. J. Hulsman.

De Gelderse Molen dec. 1992.

- Raadsels, rijmen en gedichten betrekking hebbende op molens;
- Een Nederlandse Molenaar in Frankrijk door fam. Van Laar;
- Daar bij die oude molen ... De gierige molenaar die geen rust vond.

Mededelingenblad van de „Oudheidkundige Vereniging Ermeloo” dec. '92

- Armelo West in vrogger dagen door Eef Lubbersen;
- De naam „Pierlepomp”;
- Salem en de Ermelose wijkverpleging;
- De verstoorde nachtrust door H. van Dijk;
- Een oude woon- en werkplaats bij Ermels wehme aan de pastoriweg door A. van Sprang;
- Ermelo en zijn tollén;
- Veldwijk in Verleden tijd door D. J. van Wijngaarden.

Werkschema voor de archivaris van het Streek- archivariaat Noord-Veluwe

5 april 1993 - 9 juli 1993

week	datum	Hatterm	Heerde	Epe
14	05/04-09/04	x		
15	12/04-16/04	x		
16	19/04-23/04			x
17	26/04-30/04		x	
18	03/05-07/05	x		
19	10/05-14/05			x
20	17/05-21/05	x		
21	25/05-28/05	x		
22	31/05-04/06		x	
23	07/06-11/06			x
24	14/06-18/06	x		
25	21/06-25/06	x		
26	28/06-02/07			x
27	05/07-09/07		x	

Vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagen gewenst een telefonische afspraak te maken. Mensen die van ver moeten komen worden geadviseerd ook voor andere dagen even te bellen.

Telefoon Hatterm 05206-31660, Heerde 05782-9494, Epe 05780-15800.

Inhoud

Napoleon Bonaparte op de Veluwe door W. Terwel	1
Problemen rond een kopje koffie door W. Terwel	5
Een toevluchtsoord in bangen tijd (1) door Marca	6
Veldnamenonderzoek in Heerde door Dr D. Otten	19
Oude opnamen door H. J. van de Zedde	23
Geen winterjas voor de veldwachter door W. Terwel	26
Van de redactie	26
Voor u gelezen uit de bladen van de Historische verenigingen uit de regio door D. te Riele	27
Werkschema voor de archivaris van het Streekarchivaat Noord Veluwe 5 april 1993 - 9 juli 1993	28

